

Työikäisten kognitiivisen toimintakyvyn
arviointi
-alustavasta kartoituksesta laajaan
neuropsykologiseen tutkimukseen

Työterveyshuollon ja työlääkätieteen perjantai-meeting, TTL

28.3.2025

Erja Poutiainen

FT, neuropsykologi

Työikäisten kognitiivisen toimintakyvyn hyvä arviointikäytäntö

TOIMIA-suositus ID S017/30.1.2025

**Paajanen Teemu, Poutiainen Erja, Puustinen Niina, Kiilunen Kaija-Leena,
Vuokko Aki, Sainio Markku**

**Terveyden ja hyvinvoinnin laitos
Institutet för hälsa och välfärd
Finnish Institute for Health and Welfare**
PL / PB / P.O. Box 30 • FI-00271 Helsinki, Finland
Puh/tel +358 29 524 6000
www.thl.fi

Suosituksen kohderyhmä ja tavoitteet

- Suositus on tarkoitettu avuksi työterveys- ja perusterveydenhuollon lääkäreille ja muille terveydenhuollon ammattilaisille
- Suosituksen tavoitteena on tarjota malleja
  - A. Työikäisten kognitiivisen toimintakyvyn arviointiin kun pyritään kognitiivisen toimintakyvyn heikentymisen varhaistunnistukseen
  - B. Varhaistunnistusta tarkempien arvioiden tarpeen tunnistamiseen
    - milloin tarvitaan tarkempi psykologinen tai neuropsykologinen tutkimus

Esityksen sisältö

- Kognitiivinen toimintakyky ja sen arviointi
  - Kognitiivisen toimintakyvyn arvioinnin menetelmät
- Kognitiiviseen toimintakykyyn ja käyttäytymiseen vaikuttavat tekijät ja niiden arviointi
- Psykologin ja neuropsykologin konsultaatiot ja tutkimukset

Kognitiivinen toimintakyky ja sen arviointi

Kognitiivisen toimintakyvyn merkitys korostuu työssä ja arjessa

- Työn ja arjen kognitiiviset vaatimukset kasvavat
  - Digitaaliset välineet työssä ja arjessa
  - Jatkuva tietovirta
  - Jatkuva uuden oppiminen

- Kuormitus lisääntyy
  - Jatkuva tietotulva
  - Keskeytykset
  - Melu, häly, huomiokaapparit

Kognitiivinen toiminta ja toimintakyky

- **Kognitiiviset toiminnot** ovat tiedon vastaanottoon, käsittelyyn, säilyttämiseen ja käyttöön liittyviä toimintoja
- **Kognitiivinen toimintakyky** on tiedonkäsittelyn eri osa alueiden yhteistoimintaa, joka mahdollistaa ihmisen suoriutumisen kokonaisvaltaisesti toimintaympäristössään
- Kokonaisvaltainen kognitiivisen toimintakyvyn arviointi sisältää
  - arvion kognitiivisten toimintojen tilasta (ICF-luokituksessa b ruumiin/kehon toiminnot, b1 mielen toiminnot)
  - arvion kognitiivisten toimintojen suhteesta henkilön arjen vaatimukseen (ICF-luokituksessa d suoritukset ja osallistuminen, esim. pääluokka d1 oppiminen ja tiedon soveltaminen)
  - kerätyn tiedon suhteuttamisen yksilön toimintaympäristöön (ICF luokituksessa e ympäristötekijät) sekä yksilöllisiin tekijöihin (ICF-luokituksessa yksilötekijät)

Työntekijän kognitiivisen toimintakyvyn arviointi on tarpeen

- **Soveltuvuusarviointien** osana (erit. turvallisuuskriittiset ammatit, joissa korkeat vaatimukset)
- Erityistehtäviin liittyvissä **kelpoisuusarvioinneissa** (yleensä simuloidun tehtäväsuoriutumisen kautta)
- **Työkyvyn arvioinnissa**
  - Kun epäillään kognitiivisen toimintakyvyn heikentyneen
  - Kun ilmenee työtehtävien kognitiivisten vaatimusten muuttumiseen liittyviä muutoksia työssä pärjäämisessä
- **Työntekijän itse kokemien kognitiivisten oireiden** selvittämiseksi
- **Uusiin työtehtäviin siirryttäessä**, silloin kun jonkin tiedossa olevan sairauden kognitiovaikutukset epäselvät
- **Uudelleen kouluttautumisen** edellytysten arvioinnissa

Terveydenhuollossa kognitiota arvioidaan eri tasoilla

- Ensimmäinen arvio asiakkaan/potilaan kognitiivisesta toimintakyvystä
  - perustuu yleensä haastatteluun ja anamneesiin sekä tutkimustilannehavaintoihin
    - > **lääkärit, sairaanhoitajat**
- Tarkentava kognitiivista toimintakykyä ja käyttäytymistä selvittävä psykologintutkimus
  - arvio kognitiivisen suoriutumisen yleisestä tasosta (verrattuna saman ikäisiin) ja sen suhteesta työn vaatimukseen
    - > **psykologit**
- Perusteellinen kognitiivista toimintakykyä ja käyttäytymistä selvittävä neuropsykologinen tutkimus
  - kokonaisvaltainen arvio kognition eri osa-alueista, kognitiivisista prosesseista, häiriöiden laadusta ja vaikeusasteesta, sekä näiden suhteesta työn/arjen vaatimukseen ja mahdollisiin sairauksiin
    - > **neuropsykologit**

Taulukko 1. Perusterveyden- ja työterveyshuollossa tehtävässä kognitiivisen toimintakyvyn arvioinnissa keskeiset osa-alueet

- Eri osa-alueet kytkeytyvät vahvasti toisiinsa ja niissä on päällekkäisyyksiä
  - Yhden osa-alueen arviointi ei riitä kognitiivisen häiriön ja sen taustasyiden selvittämiseen
- Ongelmanratkaisu ja päättely ovat korkeampia tiedonkäsittelyn toimintoja, jotka perustuvat eri kognitiivisten toimintojen yhteistoimintaan

Kognitiivisen toimintakyvyn osa-alue	Esimerkkejä arvioitavista asioista
Tarkkaavuus	• vireystason ja valppauden ylläpito • huomiokyvyn kohdentaminen tai jakaminen hälystä ja muista häiriötekijöistä huolimatta • toiminnan pitkäjänteisyys
Toiminnanohjaus	• käyttäytymisen kontrollointi: arvostelukykyinen oman käytöksen kontrolli suhteessa sosiaalisen tilanteen vaatimuksiin, sairaudentunto / oiretiedostus • tiedonkäsittelyn joustavuus ja nopeus • tiedonkäsittelyn ohjaus: suoritusten harkintakykyinen suunnittelu ja niiden toteutuksen valvonta sekä oman toimintakykyisyyden mahdollisten heikentymien merkityksen tunnistaminen
Muistitoiminnot	• orientaatio aikaan ja paikkaan • lyhytkestoinen muisti (työmuisti): tiedon aktiivinen prosessointi, väliaikainen tallennus ja työstäminen • pitkäkestoinen muisti ja oppiminen: uusien asioiden ja tapahtumien tallennus säilömuistiin, niiden mieleen palauttaminen sekä työssä tai arjessa tarvittavien uusien tietojen ja taitojen oppimisvalmiudet
Kielelliset toiminnot	• puheen ja kirjoitetun tekstin ymmärtäminen ja tuottaminen
Visuaaliset havaintotoiminnot	• näköhavainnon jäsentäminen ja tulkinta • erityisesti koneiden ja laitteiden turvallisen käytön, liikenteessä selviytymisen ja tilasuhteiden hahmottamista vaativien tehtävien edellyttämä havainnointi

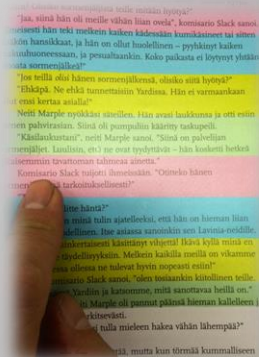
Elämänkaaren aikana havaittu paras vakiintunut (primaari) kognitiivinen toimintakyky

- Henkilön keskeisten kognitiivisten toimintojen odotettu lähtötaso
- Primaarissa kykyprofiilissa mahdollisesti esiin tulevat epätasaisuudet
- Tämä tieto toimii selvittelyn perustana

- Tietoa saadaan
  - kyselemällä peruskoulutuksesta ja sen jälkeisistä opinnoista, sekä näissä pärjäämisestä
    - oppiko ensimmäisillä luokilla samassa tahdissa muiden kanssa, onko myöhemmissä opinnoissa ollut vaikeuksia
    - tukitoimet, kuten erityisopetus tai opintovaatimusten yksilölliset mukautukset
  - kyselemällä ammatista ja työtehtävistä, työhistoriasta (mm. työsuhteiden kesto, määrä)
  - arvioimalla nykyisten harrastusten kognitiivisia vaatimuksia
  - arvioimalla yksilölle ominaista kognitiivis-emotionaalista toimintatapaa ja -tyyliä

Kognitiivinen toimintakyvyn suhde ympäristön ja työtehtävien vaatimuksiin

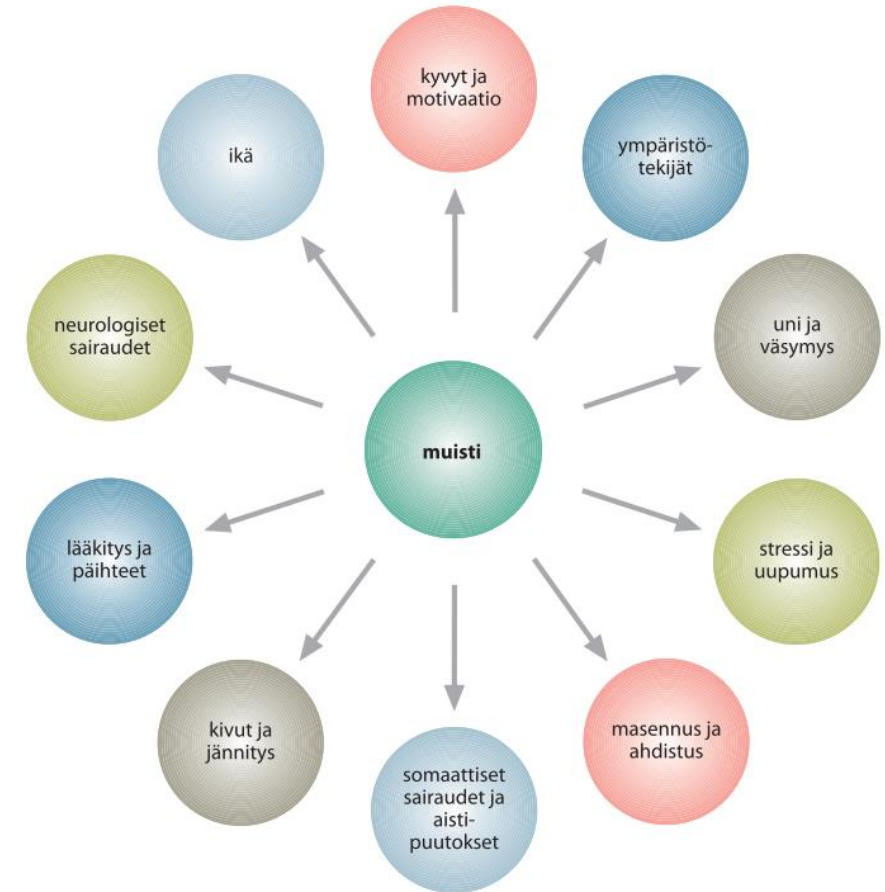

- Lievätkin kognitiiviset vaikeudet voivat vaikuttaa toimintakykyyn, mikäli työ/opiskelu/arki edellyttää juuri yksilölle haasteellisia tiedonkäsittelyn toimintoja, esimerkiksi:
  - lukihäiriö toimistotöissä
  - toiminnanohjauksen vaikeudet tai toispuolinen huomiotta jääminen (neglect) moottoriajoneuvon kuljettamisessa
- Kun epäsuhtaa on, henkilö joutuu pärjätäkseen käyttämään selvästi tavanomaista enemmän kognitiivisia resurssejaan
  - Pitkään kestäessään ponnistelu voi johtaa kuormittumiseen ja uupumiseen
- Kuntoutusmahdollisuuksien selvittäminen
- Heikkoja kognitiivisen toimintakyvyn osa-alueita voidaan kompensoida
  - muokkaamalla työtehtäviä
  - hyödyntämällä tiedonkäsittelyä tukevia apuvälineitä

Kognitiiviseen toimintakykyyn vaikuttavat lukuisat eri tekijät

- Vaikutukset voivat olla
  - tilannesidonnaisia, toistuvia, palautuvia, pitkäaikaisia, pysyviä, pahenevia
- Taustalla olevien syiden selvittäminen on tärkeää, jotta työ- ja toimintakyvyn heikentymistä ehkäisevät hoito- ja kuntoutustoimet voidaan kohdentaa ja ajoittaa oikein

Kuva 1. Kognitiivisen toimintakyvyn arvioinnissa kartoitetaan haastattelun ja muiden keinojen avulla muun muassa vakiintunut kognitiivinen toimintakyky, työn ja muiden tehtävien vaatimustaso, mahdolliset kognitioon vaikuttavat sairaudet ja tilat, sekä erilaiset kuormitustekijät.

Perusteelliseen alkuselvittelyyn on hyvä varata riittävästi aikaa!

Kognitiivisen toimintakyvyn arvioinnin menetelmät

Huolellinen haastattelu on oleellinen osa kognitiivisen toimintakyvyn arviointia

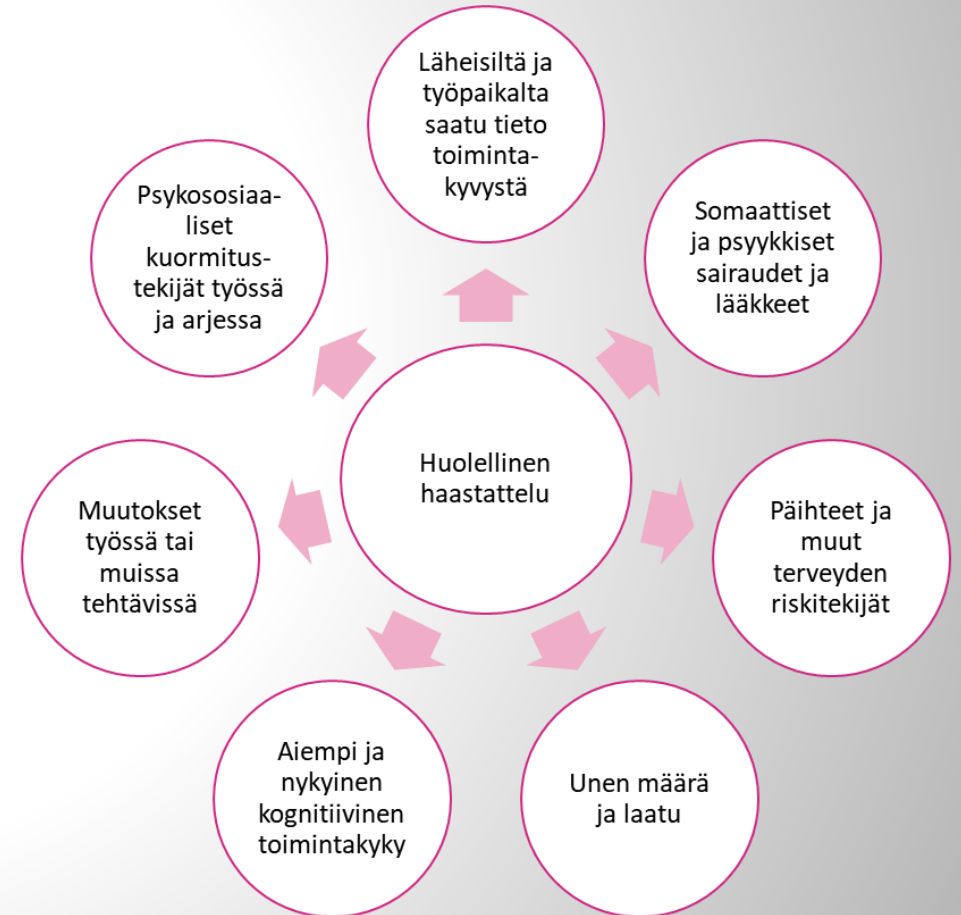
A. Systemaattinen selvitys

- kognition eri osa-alueista (mm. miten henkilö kokee tarkkaavuuden tai muistin toimivan)
- vakiintuneesta kognitiivisesta toimintakyvystä

B. Esiin nousseiden kognitiivisten oireiden alkuperä ja kehittyminen ja miten ne haittaavat tai kuormittavat työssä/arjessa

- Kognitiivisille oireille altistavat, laukaisevat ja ylläpitävät tekijät
- Henkilön vahvuudet ja selviytymiskeinot eri tilanteissa ja ympäristöissä
- Miten toimintaesteitä voidaan poistaa

Itsearvioitujen oireiden perusteella ei voi tehdä päätelmiä taustalla olevasta kognitiivisesta häiriöstä, sen vaikeustasosta tai taustatekijöistä - > tähän tarvitaan neuropsykologinen tutkimus

Kognitiivisia oireita kartoittavat itsearviointimenetelmät

- Haastattelun tukena, kun selvitetään nykyisiä kognitiivisia oireita
- Itsearviointi tuo hyvin esiin henkilön oman kokemuksen
- Läheisten tai työpaikan arviot myös tärkeitä
- Itsearviointi voi vääristyä kun
  - henkilö ei ole tottunut käyttämään kyselyn käsitteitä (rajallinen kielitaito, kulttuurilliset erot, vaikeat kognitiiviset häiriöt)
  - henkilön tavoitteet vääristävät vastauksia (oireiden korostamiseen liittyvä motivaatio)
  - henkilön psyykinen tila modifioi oirekokemuksia (oirekokemuksen korostuminen, oireiden kieltäminen)
  - henkilön sairautentunto tai oiretiedostus on esim. neurologisen sairauden vuoksi puutteellista
- Oirekyselyt eivät yksin riitä: Ammattilaisen tulee aina muodostaa oma objektivisuuteen pyrkivä arvio kokonaisuudesta

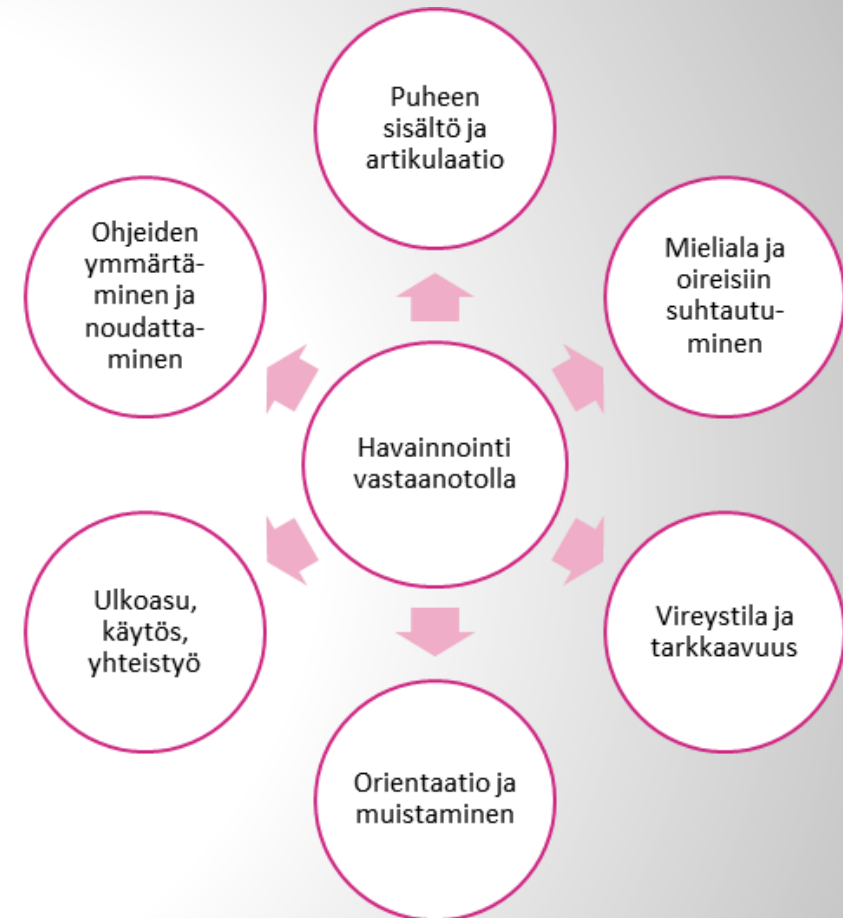
Taulukko 2. Ajankohtaisia kognitiivisia oireita kartoittavia itsearviointimenetelmiä

Itsearviointimenetelmä	Kuvaus
Itsearvioitu muisti, keskittymiskyky ja uuden oppimisen kyky *	Suppea muistin, keskittymisen ja oppimiskyvyn sekä niissä koetun haitan arvio
Työssä muistaminen -kysymyssarja (Paajanen ja Hublin 2018, Heikkinen ym. 2023)	Soveltuu työssä olevien henkilöiden kognitiivisten vaikeuksien arviointiin
Muistikysely potilaalle (ja läheiselle) (Pulliainen ym. 2001)	Soveltuu aivorappeumasairautta epäiltäessä kognition ja käyttäytymisen oireiden kartoittamiseen
PROMIS Kognitiivinen toiminta – Kyvyt (Lai ym. 2014)	Uusi menetelmä, josta ei vielä ole kliinistä käytännön kokemusta Suomessa.
Laajemmin toimintakykyä ja elämänlaatua selvittäviä itsearviointimenetelmiä: • QOLIBRI -Elämänlaatu aivovamman jälkeen * • Kykyviisari * • MSIS-29-kysely * • WHOQOL-BREF -Maailman terveysjärjestön elämänlaatumittari -lyhyt versio * • WHODAS 2.0 -Terveysten ja toimintarajoitteiden arviointi *	Näissä laajemmin toimintakykyä ja elämänlaatua selvittävässä itsearviointimenetelmissä on mukana myös yksittäisiä kognitiivista toimintakykyä kartoittavia kysymyksiä

* Arvioitu TOIMIA-tietokannassa

Kognitiivisesti oireilevan henkilön kliininen status ja havainnointi

- Somaattinen yleisstatus
- Usein myös psykiatrinen tutkimus
- Havainnointi tutkimustilanteessa

Kuva 3. Tutkittavan henkilön havainnointi vastaanotolla antaa tietoa kognitiivisesta toimintakyvystä.

**Liitetaulukko.
Esimerkkejä kognitiivisten
toimintojen muutosten arvioinnista
haastattelun ja havainnoinnin
avulla.**

Arvioitava kognition osa-alue: TARKKAAVUUS JA TOIMINNANOHJAUS	Vastaanotolla havainnoitavia kognitiivisten toimintojen piirteitä	Kognitiota koskevia haastattelun kysymyksiä tutkittavalle ja läheisille
Vireys ja valppaus	Onko viitteitä uneliaisuudesta tai vireyden aaltoilusta?	Onko unelias, torkahteleeko tai nukkuuko päiväsaikaan?
Toimintojen nopeus	Onko huomiokyky tai ajattelu hidastunut, tai onko päinvastoin kiirehtimistä?	Onko hidastumista arkitoiminnoissa tai työtehtävissä?
Keskittymiskyky, huomiokyky, pitkäjänteisyys	Miten jaksaa keskittyä vastaanotolla, ilmeneekö lyhytjänteisyyttä? Jääkö oleellisia asioita huomaamatta?	Onko hätköilyvyys tai lyhytjänteisyys lisääntynyt? Onko vaikeuksia keskittyä asioihin, katkeileeko ajatus, tuleeko huolimattomuusvirheitä?
Oma-aloitteisuus / aloitekyky	Onko aloitekyky heikko?	Onko asioiden aloittaminen vaikeutunut? Tarvitseeko enemmän kehotteluja ja patistelua?
Arvostelukyky ja käytöskontrolli	Onko sosiaalinen vuorovaikutus asianmukaista? Ilmeneekö voimakkaita tunnereaktioita? Onko oiretiedostuksen ongelmia? Esiintyykö poikkeavaa käytöstä, kuten impulsiivisuutta tai estottomuutta?	Onko puheiden ja tekojen estottomuus lisääntynyt? Ovatko tunnereaktiot voimistuneet? Onko piittaamattomuus / välinpitämättömyys omien tekojen seurausten suhteen lisääntynyt?
Ongelmanratkaisu ja joustava tiedonkäsittely	Kertooko asioistaan loogisesti? Rönsyileekö? Kykeneekö tekemään valintoja ja päätöksiä?	Toimiiko nopean harkitsemattomasti? Huomaako toimintavirheitään, korjaako niitä? Onko ajattelu johdonmukaista, syrjähtävätkö ajatukset ja puheenaiheet aiempaa herkemmin? Onnistuuko asioiden suunnittelu ja päätöksenteko?

**Liitetaulukko.
Esimerkkejä kognitiivisten
toimintojen muutosten arvioinnista
haastattelun ja havainnoinnin
avulla.**

Arvioitava kognition osa-alue: MUISTITOIMINNOT	Vastaanotolla havainnoitavia kognitiivisten toimintojen piirteitä	Kognitiota koskevia haastattelun kysymyksiä tutkittavalle ja läheisille
Orientaatio aikaan ja paikkaan	Tunnistaako oikein ajan, paikan ja tilanteen?	Muistaako päivämäärän, viikonpäivän, ikänsä? Muistaako yleisiä ajankohtaisia tapahtumia? Tietääkö miksi on tutkimuksissa?
Työmuisti	Katkeileeko ajatus; unohtaako nopeasti ohjeet tai mitä kysyttiin?	Katkeaaako ajatus? Unohtaako mitä juuri tekemässä? Onko asioiden mieleen painaminen työläämpää?
Tapahtumamuisti: uuden oppiminen ja muistaminen viiveiden jälkeen	Muistaako lähiajan henkilökohtaiset tapahtumat (esim. terveys, työ)? Puhuuko samoja asioita uudelleen?	Muistaako äskettäiset puhutut asiat ja lähiajan tapahtumat? Kyseleekö tai kertooko samoja asioita uudelleen? Pystyykö oppimaan uusia asioita tai toimintatapoja kuten ennenkin?
Tietomuisti	Pystyykö palauttamaan mieleensä tärkeitä elämänsä vaiheita (koulutukseen, ammattiin, perheen vaiheisiin yms. liittyvää)?	Onko aiemmin opittujen asioiden muistaminen vaikeaa? Unohtuuko arkikäytössä yleiset nimet?

**Liitetaulukko.
Esimerkkejä kognitiivisten
toimintojen muutosten arvioinnista
haastattelun ja havainnoinnin
avulla.**

Arvioitava kognition osa-alue: KIELELLISET TOIMINNOT	Vastaanotolla havainnoitavia kognitiivisten toimintojen piirteitä	Kognitiota koskevia haastattelun kysymyksiä tutkittavalle ja läheisille
Puheen ymmärtäminen ja ilmaiseminen	Ymmärtääkö haastattelun kysymykset? Tarvitaanko usein toistoja tai yksinkertaistettuja kysymyksiä? Saako ilmaistua asiansa, löytyvätkö sanat helposti? Onko puheilmaisuuksia takertelevaa, sanoja tai tavuja toistelevaa? Esiintyykö sanaväärityksiä?	Onko puheen ymmärtäminen muuttunut? Onko puheilmaisussa muutoksia, kuten lisäännytynyt sanojen hakeminen tai ääntämisen vaikeutuminen? Käyttääkö vääriä sanoja tai esiintyykö sanaväärityksiä?
Lukeminen ja kirjoittaminen	Miten kyselyjen tai lomakkeiden täyttäminen onnistuu?	Onko lukeminen vaikeutunut? Onko esim. lehden lukeminen hidastunut? Ehtiikö lukemaan TV-ohjelmien tekstityksen? Onko kirjoittaminen vaikeutunut, tuleeko kirjoitusvirheitä?
Arvioitava kognition osa-alue: VISUAALISET HAVAINNOTOIMINNOT	Vastaanotolla havainnoitavia kognitiivisten toimintojen piirteitä	Kognitiota koskevia haastattelun kysymyksiä tutkittavalle ja läheisille
Avaruudellinen hahmottaminen	Löytääkö omat tavarat ja tunnistaaako esineet? Noudattaako oikein suuntia sisältäviä kehoituksia (ylös, alas, oikealle, vasemmalle jne.)? Törmäileekö esineisiin? Oliko vaikeuksia löytää vastaanotolle?	Onko vaikea löytää tavaroita? Esim. tunnistaako etsimänsä muiden tavaroiden joukosta? Onnistuuko etäisyyksien ja tilasuhteiden arviointi? Miten hahmotusta vaativat käytännön tehtävät sujuvat (kodinkoneiden käyttö, pienet korjaustyöt tms)? Löytyvätkö reitit ja paikat kuten ennenkin? Eksyykö kulkusuunnissa (esim. isoissa tiloissa kuten kauppakeskuksessa)?

Kognitiiviset seulontatestit aivorappeumasairauksien tunnistamisessa

- Eivät yksistään sovellu kognitiivisen toimintakyvyn arviointiin
- Voidaan harkitusti käyttää ikääntyneempien työikäisten kognitiivisen heikentymisen ensivaiheen selvittelyssä
- Eivät tunnista poikkeavia tuloksia kun henkilön vakiintunut kognitiivinen suoriutuminen on selvästi keskimääräistä korkeampi tai matalampi
- Katkaisurajojen alapuolelle jäävät suoritukset eivät aina ole merkki heikentymisestä
  - Taustalla voi olla kehityksellisiä kognitiivisia vaikeuksia
  - Harjaantumattomuutta testityyppisessä työskentelyssä
- Normaali seulontatestin tulos työikäisellä ei sulje pois lievempää kognitiivista häiriötä, joka voi vaikuttaa mm. työkykyisyyteen

Taulukko 3. Eteneviin aivorappeumasairauksiin liittyvän kognitiivisen toimintakyvyn seulontaan soveltuvia menetelmiä

Seulontamenetelmä	Kuvaus
CERAD-kognitiivinen tehtäväsarja *	Kognitiivinen seulontatestistö, jonka on havaittu olevan toimiva menetelmä alkavien aivorappeumasairauksien tunnistamisessa ikääntyvillä. Uudistettu CERAD sisältää osiopisteiden lisäksi kokonaispistemäärän, sekä erilliset katkaisurajat matalammin ja korkeammin koulutetuille. Katkaisurajat perustuvat varhaista ja lievää Alzheimerin tautia, sekä terveitä verrokkeja vertailevaan suomalaiseen yli 60-vuotiaiden aineistoon, minkä vuoksi testiä ei suositella käytettäväksi tätä nuoremmilla.
MMSE (Mini-Mental State Examination) *	Lyhyt seulontatesti, jota voidaan hyödyntää selvempien kognitiivisten heikentymien ensivaiheen arvioinnissa ikääntyneillä. Ei yksin suositella käytettävän työikäisten kognition arvioinnissa.
MoCA (Montreal Cognitive Assessment) *	Lyhyt MMSE:ä herkempi kognitiivinen seulontatesti, jonka tulkinta perustuu yhteen kokonaispistemäärään. Testille ei vielä ole olemassa kansallisia viitearvoja tai katkaisurajoja.

*Arvioitu TOIMIA-tietokannassa

- CERADia suositellaan ensisijaisena menetelmänä etenevää aivorappeumasairautta epäiltäessä (katso myös Muistisairaudet. Käypä hoito -suositus)
- Kaikki kognitiiviset seulontatestit painottuvat ensisijaisesti muistivaikeuden tunnistamiseen
  - Varhain alkavat aivorappeumasairaudet ovat oirekuviltaan hyvin moninaisia: ensioire voi olla esim. visuaalisen hahmottamisen tai toiminnanohjauksen vaikeus
- Kognitiivisten oireiden taustalla voi olla aivorappeumasairauksien sijaan muita selittäviä tekijöitä
- Työikäisellä aivorappeumasairautta epäiltäessä suositellaan aina neuropsykologista tutkimusta (katso myös Muistisairaudet. Käypä hoito -suositus)

Kognitiiviseen toimintakykyyn ja käyttäytymiseen vaikuttavat tekijät ja niiden arviointi

Kehitykselliset tekijät

- Kehitykselliset kognitiivisen toimintakyvyn heikkoudet voivat jäädä tunnistamatta lapsuudessa, niiden aiheuttamasta haitasta huolimatta
  - Kun epäily syntyy vasta aikuisiässä, tarvitaan usein myös psykiatrista erotusdiagnostiikkaa
- Kehitykselliset häiriöt altistavat usein mielenterveyden häiriölle tai kuormitusoireille, jolloin henkilö voi hakeutua arvioon näiden syiden vuoksi
- Työtehtävien vaatimusten muutos saattaa nostaa kognitiiviset heikkoudet esiin
  - Lisäys työn kielellisissä vaatimuksissa voi tuoda esille tunnistamatta jääneen lukivaikeuden
  - ADHD vaikeuttaa suoriutumista erityisesti kun toiminnanohjauksen, keskittymisen ja pitkäjänteisyyden vaatimukset kasvavat
  - Autismikirjon häiriö taas vaikuttaa erityisesti sosiaaliseen vuorovaikutukseen ja toiminnan joustavuuteen altistaen kuormittumiseen tämäntyppisiä vaatimuksia sisältävissä tilanteissa
- Neuropsykologinen tutkimus on hyödyllinen kehityksellisten ongelmien diagnostiikassa ja kuntoutustarpeen arvioinnissa

Taulukko 4. Kehityksellisten oppimis- ja tarkkaavuusvaikeuksien tunnistukseen tarkoitettuja itsearviointimenetelmiä

Itsearviointimenetelmä	Kuvaus
Lukivaikeuden tunnistuslista (Nukari 2010; Vinegard 1994) https://www.kuntoutussaatio.fi/ammattilaisille/oppimisen-tuki/oppimisen-tuen-menetelmat	Lukemisen ja kirjoittamisen kehityksellisiin vaikeuksiin soveltuva kysely.
KOMO- oppimisen ongelmat (Peltonen ym. 2019) https://www.kuntoutussaatio.fi/ammattilaisille/oppimisen-tuki/oppimisen-tuen-menetelmat	Erilaisten kehityksellisten kognitiivisten vaikeuksien tunnistamiseen soveltuva kysely.
ASRS-oirekysely (Adult ADHD Self-Report Scale – V1.1 (ASRS-V1.1) Symptom Checklist) (Kessler ym. 2005) https://www.hcp.med.harvard.edu/ncs/asrs.php	Aktiivisuuden ja tarkkaavuuden häiriöön liittyviä oireita kartoittava lyhyt kysely.

Psyykkiset ja fysiologiset kuormitustekijät

- Työikäisillä tavallisimpia kognitiivisten oireiden psyykkisiä tai fysiologisia taustatekijöitä ovat
  - mieliala- ja ahdistusoireet
  - stressi, uupumus tai muut ylikuormitustilat
  - univaikeudet
  - kivut ja säryt
  - suuret muutokset tai voimakkaat kuormitustekijät työssä tai muussa elämässä
- Vaikutukset tiedonkäsittelyyn ovat usein palautuvia
- Tyypillisimpiä keskittymisen ja muistin vaikeudet sekä esim. aivosumun tai kognitiivisen väsymyksen tunteet
- Apuna voi käyttää psyykkisten ja fysiologisten tekijöiden seulontaan sopivia itsearviointimenetelmiä (ks. tarkemmin TOIMIA -tietokanta: www.toimia.fi sekä Mielenterveystalon ammattilaisosio (www.mielenterveystalo.fi))

Taulukko 5. Psykkisten tekijöiden, unen, kivun ja muiden stressitekijöiden aiheuttamien oireiden kartoittamiseen soveltuvia itsearviointimenetelmiä

Itsearviointimenetelmissä pisteiden ja katkaisurajojen hyödyntäminen haasteellista:

- Tieto menetelmän reliabiliteetista ja validiteetista usein puutteellista
- Kansalliset normit/viitearvot puuttuvat/ovat puutteellisia

Arvioitava tekijä	Itsearviointimenetelmä	Kuvaus
Psykkiset oireet	Kaksi kysymystä masennuksesta *	Soveltuu masennuksen seulontaan
	BDI-21 (Beckin Depressiokysely 21-osiainen) *	Soveltuu masennuksen seulontaan
	BDI-II (Beckin Depressioasteikko) (Beck ym. 2004)	Soveltuu masennuksen seulontaan BDI-II on uudempi testiversio ja siinä suomalaiset viitearvot (ks.viite)
	PHQ-9 (Patient Health Questionnaire-9) (Kroenke ym. 2001)	Soveltuu masennuksen seulontaan
	GAD-7 (Generalized Anxiety Disorder 7-item scale) *	Soveltuu ahdistuneisuushäiriön seulontaan
	OASIS (Overall Anxiety Severity and Impairment Scale) (Norman ym. 2006)	Soveltuu ahdistuneisuushäiriön seulontaan
	MDQ (Mood Disorder Questionnaire) (Hirschfeld ym. 2000)	Soveltuu kaksisuuntaisen mielialahäiriön seulontaan

Taulukko 5. Psykkisten tekijöiden, unen, kivun ja muiden stressitekijöiden aiheuttamien oireiden kartoittamiseen soveltuvia itsearviointimenetelmiä

Jatkuu...

Stressi- ja työuupumusoireet	Koettu stressi -kysymys *	Soveltuu yleisen koetun stressin arviointiin
	BBI-15 (Bergen Burnout Indicator 15) *	Soveltuu työuupumuksen seulontaan
	BAT (Burnout Assessment Tool) (Hakanen ja Kaltiainen 2022)	Soveltuu työuupumuksen seulontaan
Uneen liittyvät oireet: Uni yleisesti	PROMIS Unihäiriöt v1.0 **	PROMIS®-mittaristossa unihäiriöiden arviointiin käytettävissä 4 ja 6 kysymyksen versiot
Uni yleisesti	BNSQ (Basic Nordic Sleep Questionnaire) (Partinen ym. 1995)	Laaja-alaisesti unta ja sen häiriötä kartoittava kysely
Unettomuusoireet	ISI (Insomnia Severity Index) (Morin ym. 2011) SCI (Sleep Condition Indicator) (Espie ym. 2014)	Soveltuu unettomuuden haitta-asteen arviointiin Soveltuu unettomuusoireiden arviointiin
Uniapneaoireet	STOP-Bang (Chung ym. 2009)	Soveltuu uniapnean riskin arviointiin
Päiväväsymys	Epworth Sleepiness Scale (Johns 1991)	Soveltuu uniapnean aiheuttaman päiväaikaisen torkahtamisriskin arviointiin
Kipuoireet	PROMIS Kivun häiritsevä vaikutus v1.1. **	PROMIS®-mittaristossa kivun häiritsevän vaikutuksen arviointiin käytettävissä 4,6 ja 8 kysymyksen versiot.

*Arvioitu TOIMIA-tietokannassa

**[PROMIS-mittariston yleiskuvaus Terveysportissa](#)

Alkoholin ja muiden päihteiden käyttö

- Vuosia jatkunut alkoholin liikakäyttö voi aiheuttaa neuropsykiatrisia oireita ja pysyviä kognitiivisten toimintojen heikentymiä
  - Kun alkoholin käyttö loppuu osa oireista voi lieventyä merkittävästi
- Huumausaineita ja lääkkeitä väärinkäytettäessä pysyvien neuropsykologisten muutosten ilmeneminen on vaihtelevaa ja riippuu käytetyistä aineista
- Päihteiden suorien vaikutusten arviointia vaikeuttavat
  - sekakäyttö
  - muiden tilojen aiheuttamat kognitiiviset muutokset
    - puutteellinen ravitsemus
    - aivovammat
- Toimia-tietokannassa erillinen suositus: 'Päihdeongelmaisen neurologisen ja kognitiivisen toimintakyvyn hyvä arviointikäytäntö

Mielenterveyden häiriöt

- Vakava masennus, ahdistuneisuushäiriöt, skitsofrenia ja kaksisuuntainen mielialahäiriö, voivat heikentää merkittävästi kognitiivista toimintakykyä
  - Lievemmissä mielenterveyden häiriöissä ei aina esiinny kognitiivisen toimintakyvyn laskua
- Masennustiloissa tyypillisesti informaation prosessointinopeuden hidastumista, tarkkaavuuden ja toiminnanohjauksen ongelmia
  - Korjautuvat masennuksesta toipumisen myötä, mutta useiden kuukausien viiveellä suhteessa mielialaoireisiin
  - Vaikeista masennusjaksoista kärsineillä kognitiivisia häiriöitä voi esiintyä pitkään toipumisen jälkeen ja joskus ne jäävät pysyviksi
- Ahdistuneisuushäiriöissä tyypillisesti työmuistin, tarkkaavuuden ja toiminnanohjauksen muutoksia, jotka näkyvät esimerkiksi kognitiivista joustavuutta vaativissa tilanteissa
  - Usein tilannesidonnaisia ja vaikeusasteeltaan vaihtelevia
- Apuna voi käyttää ahdistuneisuuden ja mielialahäiriöiden arviointiin suunnattuja itsearviointikyselyitä, joita löytyy Toimiasta (katso myös taulukko 5) sekä Mielenterveystalon ammattilaisosioista (www.mielenterveystalo.fi)

Neurologiset sairaudet

- Kapea-alaisia tai laaja-alaisia kognitiivisia muutoksia ja eri sairauksilla on omat ominaispiirteensä
- Aivovammat ja aivoverenkiertohäiriöt
  - Kognitiivinen oirekuva määräytyy vaurion sijainnin ja laajuuden perusteella
  - Lievemmissä oireistoissa painottuvat toiminnanohjauksen, käyttäytymisen säätelyn ja muistitoimintojen vaikeudet, väsyvyys ja kuormitusherkkyys
  - Laajoissa vaurioissa mukana myös erityishäiriöitä (esim. afasia, neglect-oire)
- Etenevät aivorappeumasairaudet
  - Esiintyvyys kasvaa selvästi 60-ikävuoden jälkeen, työurien pidentyminen lisännyt niiden määrää työikäisillä
  - Työikäisillä suhteellisesti yleisempiä ovat AT:n epätyypillisemmät oirekuvat ja harvinaisemmat aivorappeumasairaudet: ensioireet usein käyttäytymisen ja persoonallisuuden muutoksia, hidastumista, kielellisten tai visuaalisten toimintojen vaikeuksia
- Kaikissa aivoihin vaikuttavissa sairauksissa ja tiloissa voi esiintyä kognitiivisia muutoksia
- Lieviä muutoksia usein vaikea havaita vastaanotolla, vaikka niiden merkitys työkyvyn kannalta usein keskeinen
- Perusteellisin arvio kognitiivisesta toimintakyvystä ja kuntoutustarpeesta saadaan laajalla neuropsykologisella tutkimuksella

Psykologin ja neuropsykologin konsultaatiot ja tutkimukset

Psykologin ja neuropsykologin tutkimukset

- Kun tarvitaan tarkempi kuva kognitiivisesta toimintakyvystä ja kognitiivisten oireiden mahdollisista taustatekijöistä
- Valinta psykologin ja neuropsykologin tutkimuksen välillä riippuu siitä millaista lisätietoa tarvitaan
- **Psykologin tutkimus** (työterveyteen, mielenterveyteen tai kuntoutukseen perehtynyt psykologi)
  - Tarkentaa jatkotutkimusten kohdentamista
  - Tarkempaa tietoa psyykkisistä tai psykososiaalisista kuormitustekijöistä, jotka saattaisivat selittää kognitiivista oireilua
  - Tarkempaa tietoa yleisestä päättelyn ja muistin tasosta
  - **Arviot painottuvat tavallisesti elämäntilanteen ja työn kuormitustekijöihin, mielialaan, tunnereagointiin ja psyykkisiin selviytymiskeinoihin**
- **Neuropsykologin tutkimus**
  - Kun kognitiiviset oireet ovat ensisijainen toimintakykyä heikentävä tekijä
  - Kun kognitiivisen oirekuvan taustalla epäillään useampia selittäviä tekijöitä
  - Kun kyseessä on vaativa tai turvallisuuskriittinen työtehtävä
  - Erotusdiagnostisissa kysymyksissä ja kuntoutustarpeen arvioinnissa
  - **Arvioinnin kohteena laaja-alaisesti henkilön kognitio, käyttäytyminen ja psyykkinen toimintakyky yhdistettynä tietoon keskushermoston toiminnasta**

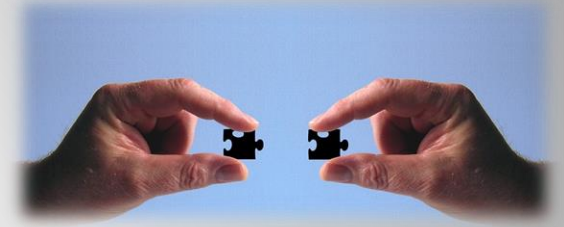
Psykologin/neuropsykologin tutkimuksen pyyntö

- Läheteessä tärkeää kuvata tarpeen mukaan
    - Kognitiivisten ja psyykkisten oireiden kehityskulku
    - Sairaudet, lääkkeet, hoidot ja kuntoutukset
    - Alkoholin ja muiden päihteiden käyttö
    - Yksityiselämän tai työn kuormitustekijät
    - Viimeaikainen elämäntilanne (opiskelu, työ, sairausloma jne.)
    - Nykyinen työnkuva ja tiedot työn mahdollisista muutoksista
    - Koulutus- ja työhistoria (mukaan lukien mahdolliset oppimisen vaikeudet lapsuudessa ja nuoruudessa)
  - Läheteeseen/pyyntöön tärkeää kirjoittaa yksilöity kysymyksenasettelu
    - Esim. työkyvyn arvioinnin tarve, kuntoutustarpeen arviointi, erotusdg. selvittelyjen tarve jne.
- Näin neuropsykologi/psykologi pystyy kohdentamaan tutkimuksensa ja valitsemaan käyttämänsä menetelmät sen mukaan millaista tietoa erityisesti halutaan saada selville

Neuropsykologin/psykologin tutkimuksen ajankohdan valinta

- Tutkimuspyyntöä ja sen ajankohtaa suunniteltaessa on ratkaistava, tarvitaanko tietoa
  - A. sen hetkisestä toimintakyvystä huolimatta mahdollisista ajankohtaisista siihen vaikuttavista kuormitustekijöistä (esim. stressitila tai unihäiriö)
    - kun halutaan saada näkemys nykytilanteesta turvallisuuskriittisessä työssä toimimisen suhteen
    - ylipäätään ajankohtaisesta kognitiivisesta toimintakyvystä
  - B. yksilön parhaasta mahdollisesta toimintakyvystä ilman tilapäisempiä kognitioon vaikuttavia tekijöitä -> ajankohdan siirtämistä harkittava
    - kun tarvitaan pitemmälle tulevaan suuntaavaa kannanottoa kognitiivisesta toimintakyvystä tai erotusdiagnostiikasta, mutta henkilöllä on tilapäisiä tai hoidettavissa olevia selkeästi kognitioon vaikuttavia tekijöitä (mielialatekijät, unihäiriöt, päihteet, keskushermostoon vaikuttavat lääkkeet jne.)

Esimerkkejä psykologin tutkimuksen kysymyksenasetteluista

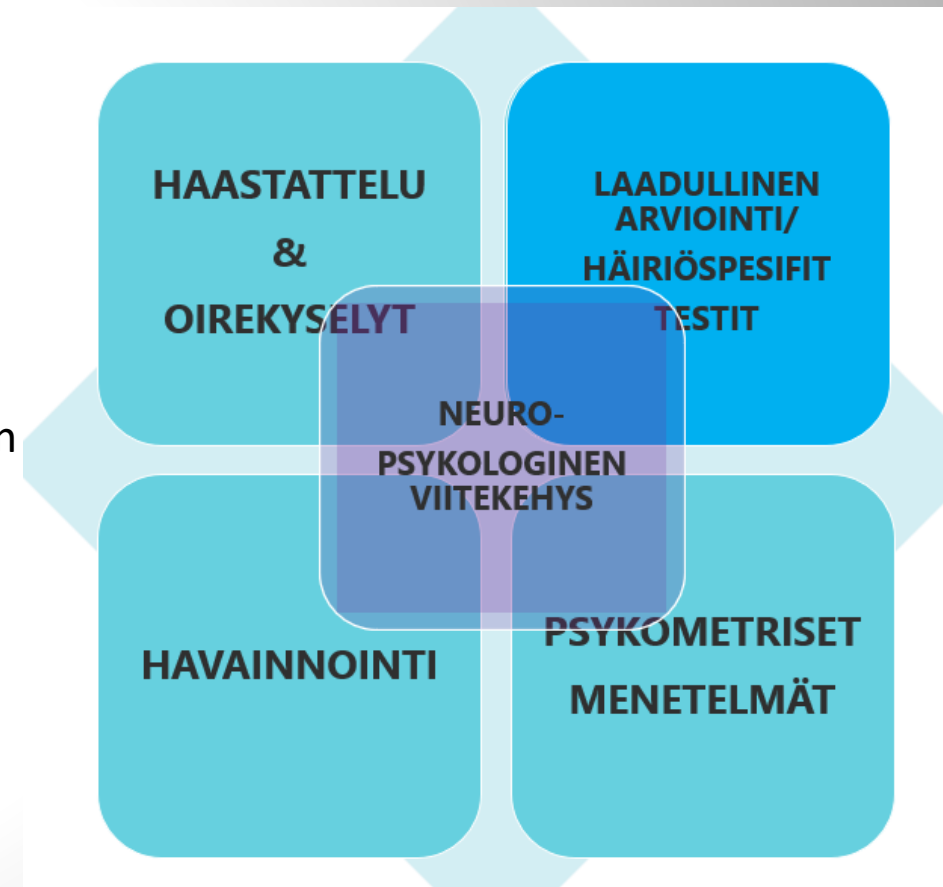

- Missä määrin työn ja muun elämän kuormitustekijät näyttävät selittävän kognitiivista oireilua?
- Mikä osuus henkilön kokemassa kognitiivisessa kuormittuneisuudessa on hänen persoonallisilla reagointi- ja selviytymistavoillaan?
- Onko työuupumuksella, univaikeuksilla tai mielialaongelmilla vaikutusta työssä selviytymiseen?
- Esiintykö kognitiivisten kykyjen kehityksellisiä heikkouksia ja voiko niistä seurata suoritusvaikeuksia hänen muuttuneissa työtehtävissään?
- Vastaako päättelyn ja muistin yleinen taso arvioitua vakiintunutta kognitiivista tasoa?
- Onko henkilön tiedonkäsittelyn tai käyttäytymisen ongelmia tarpeen arvioida neuropsykologisella tutkimuksella?

Neuropsykologinen tutkimus

Arvioinnin kohteena laaja-alaisesti henkilön kognitio, käyttäytyminen ja psyykinen toimintakyky yhdistettynä tietoon keskushermoston toiminnasta

- Kognitiiviset vahvuudet ja rajoitukset sekä niiden suhde kokonaistoimintakykyyn
- Kognitiivisten osatoimintojen yksityiskohtainen arviointi suhteessa niiden vakiintuneeseen lähtötasoon ja työn/arjen vaatimukseen
  - Huomioi myös iän ja koulutuksen vaikutuksen suoriutumiseen
- Neuropsykologisten vaikeuksien suhde erilaisiin taustalla oleviin syytekijöihin
- Tarvittaessa myös erotusdiagnostiikkaa tukevat päätelmät

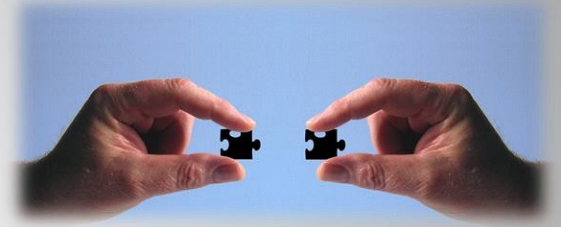
Paajanen 2024

Onko epäsuhtaa kognitiivisen suoritusprofiilin ja työn/arjen kognitiivisten vaatimusten välillä?

Esimerkkejä neuropsykologisen tutkimuksen kysymyksenasetteluista

- Ilmeneekö sellaisia kognition tai käyttäytymisen ongelmia, jotka heikentävät toimintakykyä työssä tai arjessa?
- Mikä on todennäköisin kognitiivisia ja käyttäytymisongelmia selittävä syytekijä
  - esim. kehityksellinen tila, psyykinen kuormitustekijä, aivoihin vaikuttava sairaus?
- Erotusdiagnostiset kysymykset
  - esimerkiksi selittyvätkö henkilön muistiongelmat mielialamuutoksilla vai onko viitteitä alkavasta aivorappeumasairaudesta tai muusta aivosairaudesta?
- Millä tavalla ajankohtainen neuropsykologinen oirekuva vaikuttaa henkilön työ- ja toimintakykyyn ja voidaanko tilannetta tukea esimerkiksi kuntoutuksella tai työnmuokkauksella?
- Tuleeko esiin sellaisia neuropsykologisia häiriöitä, joilla voi olla vaikutusta esimerkiksi ajokykyyn tai taloudelliseen ym. päätöksentekoon
- Onko henkilö soveltuva vaativiin työtehtäviin kuten ammattikuljettajana tai muussa turvallisuuskriittisessä työssä toimimiseen?

Yhteenveto

- Terveydenhuollossa tapahtuva kognitiivisen toimintakyvyn ensivaiheen selvittely
  - Menetelmät: haastattelu (apuna oirekyselyt), tutkimustilannehavainnointi
  - Tietoa kerätään: kognitiivisista oireista (kognition eri osa-alueista), parhaasta vakiintuneesta kognitiivisesta suoritustasosta, työn tai arjen vaatimuksista, kognitioon vaikuttavista tekijöistä (kehitykselliset tekijät, psyykkiset ja fysiologiset kuormitustekijät, päihteet, mielenterveyden häiriöt, neurologiset sairaudet)
  - Jatkotoimenpiteinä: löydettyjen selittävien tekijöiden hoito, kognitiota tarkentaviin selvittelyihin lähettäminen (psykologin tai neuropsykologin tutkimukset)
- Psykologin tutkimus
  - Arviot painottuvat tavallisesti elämäntilanteen ja työn kuormitustekijöihin, mielialaan, tunnereagointiin ja psyykkisiin selviytymiskeinoihin sekä muistin ja päättelyn yleiseen tasoon
- Neuropsykologinen tutkimus
  - Kokonaisvaltainen arvio kognition eri osa-alueista, kognitiivisista prosesseista, häiriöiden laadusta ja vaikeusasteesta, sekä näiden suhteesta työn/arjen vaatimukseen ja mahdollisiin sairauksiin

Kiitos!

Lähde:

Paajanen T, Poutiainen E, Puustinen N, Kiilunen K-L, Vuokko A & Sainio M. 2025. Työikäisten kognitiivisen toimintakyvyn hyvä arviointikäytäntö.

<https://www.julkari.fi/handle/10024/150805>

Kysymyksiä?

